

Z vědeckého života

PĚT LET OD ÚMRTÍ FRANTIŠKA VENCOVSKÉHO

Jitka Koderová, VŠE v Praze*

30. června 2011 uplynulo padesát let od úmrtí významného českého národohospodáře, vysokoškolského pedagoga, politika a státníka Karla Engliše (nar. 1880). 5. července 2011 tomu bylo pět let, co zemřel František Vencovský (nar. 1923), jeden z nejvýznamnějších českých ekonomů druhé poloviny XX. století. Ač by se vzhledem ke „kulatosti“ výročí zdálo vhodnější věnovat vzpomínku K. Englišovi, bude příspěvek věnován F. Vencovskému, a to hned z několika důvodů.

O Englišovi

V první řadě je tomu tak proto, že F. Vencovský byl žákem a pokračovatelem Karla Engliše (srv. např. Tůma, 2006) a prakticky ve všech svých pracích dále rozvíjel Englišovu teleologickou národohospodářskou teorii aplikací jeho teleologické metody při výkladu soudobých hospodářských jevů a při hledání cest k řešení aktuálních problémů. A nejen to, F. Vencovský se výrazně zasloužil o propagaci Englišova díla a jeho osobnosti a o jeho navrácení do dějin českého ekonomického myšlení, z nichž byl Engliš po únoru 1948 de facto vyloučen. O jeho rehabilitaci usiloval F. Vencovský, bohužel neúspěšně, již v období Pražského jara (Vencovský, 1967, 1968).¹ Prostor pro důkladné seznámení českých čtenářů s Englišovou osobností a s jeho myšlenkami se mu však plně otevřel až po roce 1989. F. Vencovský jej beze zbytku využil, a to všemi možnými způsoby, které byly v té době k dispozici.²

Především usiloval o vydávání původních Englišových prací. V roce 1991 vyšla jeho zásluhou novelizovaná reedice díla Hospodářské soustavy upravená podle autorových rukopisných poznámek. O rok později následovalo vydání posledního dosud nepublikovaného uceleného Englišova díla z 50. let nazvaného Věčné ideály

* Zpracováno v rámci grantového projektu Interní grantové agentury VŠE v Praze F1/10/2010.

1 V materiálech z jeho pozůstalosti se nachází žádosti směřované v této záležitosti na různá místa a instituce.

2 Významnou zásluhu měl také na tom, že v roce 1991 propůjčil prezident republiky Englišovi in memoriam řád T. G. Masaryka za vynikající zásluhy o demokracii a lidská práva.

lidstva. Nejvýznamnějším počinem v této oblasti bylo vydání obsírného výběru statí z Englišova Národního hospodářství z roku 1946 a Soustav národního hospodářství z roku 1938. Vybrané kapitoly z těchto prací byly sestaveny tak, aby poskytl komplexní pohled na Englišův výklad stěžejních národohospodářských pojmů a problémů. Tomu F. Vencovský přizpůsobil i názvy jednotlivých kapitol a velice šetrnými pravopisnými a stylistickými úpravami zpřístupnil Englišův text současným čtenářům (Engliš, 1995).

Podobný charakter mají i monografie (Vencovský, 1991, 1993b, 1994) či kapitoly v některých dalších publikacích věnované Englišovi (Vencovský, 1993a, 1997; Vencovský, Půlpán aj., 2005) a celá řada statí a článků publikovaných v různých odborných časopisech³ či v denním tisku.⁴ Z uvedeného je zřejmé, že mezi našimi současníky nenalezneme nikoho, kdo by byl s Englišem v tak úzkém kontaktu, či kdo by znal jeho životní osudy, názory a dílo v takovém rozsahu a do takové hloubky, aby o něm mohl pojednat fundovaněji, než F. Vencovský.

Spokojme se tedy s pouhým připomenutím jeho nejvýznamnějších prací o Englišovi a věnujme se osobnosti F. Vencovského. Jak již bylo uvedeno, byl nejen Englišovým osobním přítelem, byl i jeho žákem a pokračovatelem, který dále rozvíjel jeho učení aplikací teleologické metody při analýze soudobého vývoje v oblasti peněz, kapitálu, měnových kurzů a měnové politiky až po otázky vstupu České republiky do EU resp. EMU. Tento svůj přístup důsledně aplikoval již od 60. let minulého století a zůstal mu věrný až do své smrti. Kromě toho se značnou měrou zasloužil o rozvoj dějin českého ekonomického myšlení od nejstarších dob až do roku 1948 a přispěl k seznamování české odborné i laické veřejnosti s názory dalších českých ekonomů meziválečného období. Ponechat stranou nelze ani jeho přínos v oblasti mapování vývoje měnové politiky a bankovníctví v českých zemích (2001, 2003; Vencovský, Jindra aj. 1999).

Z toho vyplývá, že připomenout osobnost F. Vencovského by bylo možné z několika úhlů pohledu, z nichž každý by sám o sobě poskytl dostatečné množství materiálu pro samostatný příspěvek. Dokázal totiž obsáhnout široké spektrum problémů, ať již ve své době aktuálních či s historickou tematikou. Velice často připomínal historické události proto, aby upozornil na možnosti řešení stávajících problémů a jejich možná úskalí. Rozhodování o zaměření této vzpomínky tak nebylo vůbec jednoduché, a to tím spíše, že jeho publikační činnost od monografií přes kapitoly v publikacích autor-ských kolektivů, statí a články v odborných časopisech, příspěvky na konferencích a ve sbornících až po novinové články přesahuje 500 titulů (Koderová, 2011). Nakonec padla volba na připomenutí některých jeho názorů na peníze, měnovou politiku a měnový kurz, které jsem rozdělila do dvou období s předělem v roce 1989. Důvodem k tomuto rozdělení byla nejen skutečnost, že se obě etapy lišily problémy, kterým bylo nutno věnovat pozornost, a prostředím, v němž měly být řešeny, ale i snaha ukázat, že ani po roce 1989 nezměnil F. Vencovský své názory a uplatňoval stále stejný pohled

3 K nejrozsáhlejším z nich patří Vencovský, 1990a, 1990b, 1993c, 1995a, 2000a, 2000b.

4 Podářilo se mi dohledat více než 40 Vencovského prací, které jsou buď přímo věnovány Englišovi či je o něm v jejich rámci pojednáno. Pokud bychom sledovali také odvolávky na Engliše, bylo by jich nesrovnatelně více.

na ekonomické dění. Ve všech svých pracích prokazoval rozsáhlou a hlubokou znalost domácí i zahraniční literatury vztahující se k dané problematice, udivoval znalostmi o vývoji hospodářské reality podpořenými množstvím nashromážděných statistických údajů a průběžně aplikoval Englišův metodologický přístup.

Stejně jako on vycházel z přesvědčení, že základem národohospodářské teorie musí být podobně jako u ostatních věd noetika, tedy logická ujasněnost pojmů. V celém svém díle ctil Englišovu představu, že „předmětem hospodářské vědy je pořádek, ve kterém národ pečuje o udržení a zlepšení života“ (Vencovský, 1990a, s. 899) a respektoval jím vymezenou hierarchii vztahů: od subjektů (podniků, domácností, bank, státu apod.) ke vztahům mezi nimi (trh, peníze, cenový mechanismus, úvěr, mzdy atd.), ke vztahům jednotlivých hospodářství k centru (měnová politika, daňový systém atd.) až k mezinárodnímu začlenění (platební bilance, měnový kurz atd.). Tyto principy aplikoval i v pracích napsaných před rokem 1989, a to i přes to, že ekonomika, kterou zkoumal, postrádala charakteristiky Englišem definovaného směnného společenství a její fungování nejevilo díky silnému vlivu centra tendence k přirozené rovnováze. Výsledkem jsou publikace přinášející fundovaný pohled na vykládané problémy spojený s analýzou hlavních souvislostí a chování subjektů a s vymezením účelu a prostředků k jeho dosažení.

Aplikace názorů na peníze, měnovou politiku a měnový kurz při návrzích na řešení vybraných problémů před rokem 1989

I když F. Vencovský publikoval již dříve (šlo především o články týkající se činnosti poboček SBČS otiskované v Jihočeské pravdě), vývoj české monetární teorie je s jeho jménem spojován až od 60. let 20. století (Vencovský, Pulpán aj., 2005). Zpomalení hospodářského růstu, k němuž došlo ve druhé polovině této dekády, bylo spojeno s reformními snahami, které obracely pozornost ke kvalitativním stránkám hospodaření podniků a požadovaly jejich větší zodpovědnost za svěřené prostředky. F. Vencovský v této souvislosti upozorňoval, že tvorba a užití úvěrových zdrojů nesmějí být podřízeny pouze potřebám plnění úkolů stanovených státním plánem, ale musí současně respektovat požadavky na žádoucí měnový vývoj. Od bankovního sektoru bylo podle něj třeba stále důrazněji žádat, „aby nejen zajišťoval svou peněžní politikou centrální měnové cíle, ale aby v této linii působil i na důchodový, cenový, rozpočtový a devizový vývoj“ (1971, s. 322). Připomínal, že peníze přicházející do ekonomiky na bázi úvěru představují zároveň pro každého příjemce určitou kupní sílu, která se objeví na trhu a které by měl odpovídat objem a struktura „společensky potřebné výroby.“ Požadoval, aby úvěrová činnost bankovního systému měla na zřeteli jak otázku efektivního umístění úvěru v každém jednotlivém případě, tak i otázku měnového vývoje (1972, s. 154).

I když byl dobře obeznámen prakticky se všemi v té době používanými či navrhovanými ukazateli efektivnosti úvěru, byl přesvědčen o tom, že efektivnost úvěru je „sama o sobě nevyčísitelná a nedá se vtěsnat do různě konstruovaných ukazatelů“ (1973, s. 516). Přesto doporučoval, aby se v upřesňování kritérií efektivnosti bankov-

ního úvěru pokračovalo i nadále tak, aby „všechna kritéria efektivnosti úvěru působila v rámci jednoho podniku jako ucelená soustava, aby se tato kritéria navzájem doplňovala i s ostatními nástroji plánovitého řízení a působila jedním směrem“ (1972, s. 158). Otázky efektivnosti spojoval i s úvěry čerpanými ze zahraničí. Zde odmítal pouhé sledování zahraniční zadluženosti z kvantitativního hlediska, za nezbytné považoval také rozlišování, zda jde o úvěry pouze kryjící deficity, nebo zda jsou spojeny s rekonstrukcí či s modernizací výroby (1989, s. 1050).

Protože byly hlavní směry úvěrové alokace určeny rozpisem hospodářských plánů, varoval před automaticností a formálností poskytování úvěrů. Požadoval prosazování aktivní úvěrové politiky spojené s decentralizovaným přístupem ke každé „úvěrové potřebě“. V souvislosti s tím vyvstal podle něj naléhavý požadavek na odlišení dvou hlavních typů úvěrů. První z nich označil jako úvěry realizační neboli oběhové, které byly poskytovány na vyrobené a „jasně prodejné zboží“ proto, aby usnadnily či urychlily jeho oběh. Tyto úvěry podle něj měly mít prioritu a nemusely být limitovány dostupnými zdroji. Naproti tomu spotřební úvěry a úvěry označované jako výrobní, tedy úvěry na investice a do zásob, byly spojeny s emisí peněz, která zatím neměla reálný podklad. Proto měl být jejich objem vázán na zdroje, kterými jsou vklady obyvatelstva, dosud nepoužitý zisk podniků ve fondech a prostředky státního rozpočtu. V souvislosti s tím upozorňoval na nebezpečí, že v rámci peněžního oběhu tyto úvěry splývají, aniž by bylo možno odlišit jejich původ, který považoval za mimořádně důležitý z hlediska peněžní emise. To považoval za hlavní důvod, proč dosavadní úvěrová a plánovací praxe s tímto odlišením nepracovala, a za důležitou oblast, kterou by se měl ubírat ekonomický výzkum.

Pozitivně hodnotil soustředění hodnotových kategorií jako je úvěr, devizy a peníze do rukou jednoho subjektu, jak k tomu došlo na základě nového zákona o Státní bance československé (144/1970 Sb.), s nímž úzce souvisel zákon o devizovém hospodářství (142/1970 Sb.) Tyto změny uvítal především z toho důvodu, že omezovaly závislost Státní banky na ministerstvu financí a na dalších centrálních orgánech, takže Státní banka mohla sama připravovat a předkládat vládě k projednání a ke schválení měnový plán (plán úvěrový, pokladní a devizový). Spatřoval v nich uznání významu měnové politiky i při centrálně direktivním řízení hmotných hospodářských procesů. To, že se začalo pracovat s pojmy měna a měnová politika, které v dřívějším slovníku řídicích složek zcela chyběly, považoval s odstupem času za „vzácný pozůstatek názorů a návrhů, s kterými přicházeli autoři všech variant ekonomické reformy, která byla v roce 1969 kategoricky a násilně odmítnuta.“ (2003, s. 158) Zdůrazňoval, že by se mělo jednat o celistvý měnový plán a nikoli o pouhý souhrn tří jednotlivých plánů. Metodologickým východiskem pro splnění této představy se měly stát snahy o vymezení základních souvislostí a faktorů ovlivňujících měnový vývoj a určení intenzity jejich působení. Tyto snahy vyústily do tzv. měnových kritérií (podrobněji v Kočárník, 1974; Vencovský, Půlpán aj., 2005; Vencovský 2003), za jejichž duchovního otce je považován právě F. Vencovský.

Měnová kritéria měla mít podle jeho názoru převážně dlouhodobý charakter a měla naznačovat tendence dalšího měnového vývoje. Měla nacházet široké uplatnění zejména v etapě tvorby státního plánu a státního rozpočtu, kde měla pomoci odhadovat, jaký vliv na měnový vývoj budou mít v plánu zakládané tendence a plnění stanovených cílů. Nebylo tedy možné je zaměňovat s ukazateli plánu či jim přímo připisovat jejich charakter. Použití měnových kritérií mělo být spojeno s cíli měnové politiky a mělo vypovídat o tom, jak se současná hospodářská politika ke stanovenému měnovému cíli přibližuje či se naopak od něj vzdaluje. Právě podíl na rozpracování těchto kritérií, která měla vyloučit protichůdné působení či křížení jednotlivých faktorů a zajistit koordinované působení státních plánů na měnovou oblast, představoval významný přínos F. Vencovského pro koncipování zásad měnové politiky a pro přeměnu měnového plánu, který byl do té doby spíše plánem peněžního oběhu, v plán vývoje peněžních vztahů, tedy v plán vývoje vnitřní i vnější kupní síly peněz, v plán funkce peněz jako prostředku akumulace, všeobecného ekvivalentu atd. (1978, s. 490)

Stanovení měnového cíle mělo být podle něj prováděno volbou dílčích měnových kritérií, což vycházelo z názoru, že skutečný měnový vývoj nelze řídit na centrální úrovni, neboť měnové veličiny mají v různých sektorech odlišný charakter a zákonitosti vývoje, které jsou základem pro praktické naplňování měnového cíle. Měnová kritéria usilovala na jedné straně o postižení vlivu základních hmotných, hodnotových a finančních faktorů reprodukčního procesu na měnový vývoj, na druhé straně měla charakterizovat i vztah mezi jednotlivými měnovými veličinami navzájem. Přitom nebylo vyloučeno, že plnění některého z kritérií mohlo být v určité situaci upřednostněno před ostatními.

Měnová kritéria se v průběhu 70. a 80. let stala předmětem četných teoretických úvah a diskusí a značně frekventovaným tématem na stránkách odborných časopisů, ať již jde o jejich smysl, návrhy na jejich konstrukci či na praktickou aplikaci. Většina prací F. Vencovského z tohoto období je problematikou měnových kritérií, ať již explicitně či implicitně, do značné míry motivována. Jako přímý účastník těchto diskusí uvádí: „Vědecký výzkum orientovaný na smysl a možnosti měnové politiky v centrálně řízené ekonomice měl v československých politických poměrech 70. a 80. let poměrně dost volný prostor, pokud ovšem nevyústil v návrhy na zásadní reformu systému centrálního plánování.“ (Vencovský, 2003, s. 163) To však nic neměnilo na tom, že v národohospodářské praxi se vůči těmto představám vytvořila silná opozice ze strany stoupenců centrálně direktivního plánování, a tak se ve vládě i nadále prosazovaly dřívější postupy, které omezovaly manévrovací prostor Státní banky a nutily ji k „permanentnímu podřizování funkce peněz potřebám hmotného centrálního plánování.“ (Průcha, 2009, s. 828)

Sice poněkud tendenčně, ale v zájmu větší průchodnosti reformních názorů, F. Vencovský zdůrazňoval, že Marxovy základní poznatky o penězích a peněžně měnových vztazích byly – na rozdíl od některých jiných oblastí jeho zkoumání – spíše jen reprodukovány a nebyly tvůrčím způsobem dále rozvíjeny a aplikovány (1974, s. 1040). To bylo podle jeho názoru v naprostém rozporu nejen s vlivem peněz na ekonomiku, ale i se zvyšujícím se zapojením československé ekonomiky do mezinárodní dělby práce, což si vyžadovalo náročnější formy pojetí úlohy peněz a zvyšování váhy,

kteřá jim byla připisována. V této souvislosti zdůrazňoval, že měnově politická praxe naléhavě potřebuje spolehlivý teoretický základ a měla by být předmětem hlubšího teoretického výzkumu a vědeckých diskusí (1978, s. 481).

Měnovou politiku definoval jako oblast postihující vliv všech faktorů, které působí na měnový vývoj, především pak na kupní sílu peněžní jednotky. Jejím základním cílem mělo být určité „měnové optimum“, které ztotožňoval s dokonalým fungováním peněz. Peníze měly být i za socialismu spolehlivým měřítkem hodnoty, cen, oběživem, platidlem a rezervním prostředkem. Jenom za těchto podmínek mohla být dlouhodobě zajišťována stabilita vnitřní i vnější kupní síly peněžní jednotky jako hlavní úkol měnové politiky (1978, s. 485). Složitost naplňování těchto představ ve stávajících podmínkách řízení ekonomiky ho vedla k hledání odpovědi na otázku, jaké je místo takto vymezeného cíle měnové politiky v hierarchii cílů hospodářské politiky státu. Při té příležitosti sice připustil, že v určitých situacích je možno od tohoto „měnového optima“ ustoupit a koncipovat měnovou politiku tak, aby podpořila plnění momentálně upřednostněných cílů hospodářské politiky; tento přístup však musí mít své jasné vymezené hranice. Peníze nemohou ztratit schopnost fungovat a není možné připustit, aby se zhroutil peněžní systém a důvěra v měnu.

Volání po propojení hmotných a hodnotových procesů probíhajících uvnitř ekonomiky s procesy, které se vztahují k hospodářským stykům se zahraničím, bylo dalším charakteristickým rysem jeho přístupu k problematice fungování peněz. V souvislosti s tím zdůrazňoval, že se objevují zcela nové problémy, pro jejichž zvládnutí je třeba nejen po teoretické, ale i po praktické stránce porozumět procesům probíhajícím jak v domácí ekonomice, tak i ve světě. Devizový monopol, který představoval výhradní právo státu řídit činnost v oblasti mezinárodních peněžních vztahů, neměl být podle něj omezován pouze na hospodaření s devizovými prostředky, neboť devizy nebylo možné odtrhovat od ostatních forem peněžních prostředků: „Peněžní proud je jeden a probíhá v různých formách, peníze jako hotovosti, jako depozita na účtech ... jako valuty nebo jako devizy. Jedna forma peněžní se „přelévá“ v druhou, devizy v žirální vnitřní peníze, vklady v hotovosti atd. Je to velmi výstižně vyjádřeno výrazem „koloběh peněz“.“ (1977, s. 1037) Proto doporučoval, aby řízení peněžního oběhu bylo posuzováno podle jednoho integrujícího kritéria, které zahrnuje souvislosti mezi všemi formami peněz, a aby devizová politika byla i přes existenci devizového monopolu součástí měnové politiky řízené měnovým plánem.

Prioritní úkol v této oblasti spatřoval v přechodu k politice otevřenosti vůči zahraničí, za jejíž nezbytnou součást považoval postupné dosažení co nejrozsáhlejší směnitelnosti koruny. Tu definoval jako právně neomezenou směnitelnost pro každý subjekt, pro všechny platební účty, pro jakoukoli cizí měnu a pro jakoukoli částku. Základní požadavek pro odpovídající ekonomické zakotvení konvertibility koruny formuloval stručně: „Ke konvertibilitě koruny se lze dopracovat jen přes konvertibilitu zboží.“ (1988, s. 1013) K tomu podle něj nepostačuje, aby domácí produkce měla pro zahraničí takové technické a ekonomické parametry, které odpovídají tržím, na nichž se má uplatnit. Současně s tím musí dojít k nápravě a objektivizaci dosavadních deformací hodnotových kategorií, především pak cen a měnových kurzů. V zajištění směřování

vnitřních cen ke světovým společensky nutným nákladům spatřoval nejsložitější a nejzávažnější úkol přestavby československého hospodářského mechanismu.

Vedle odstraňování cenových deformací považoval za nejzávažnější úkol nastavení měnového kurzu tak, aby byl objektivním měřítkem průměrné kupní síly peněz a aby v této funkci vyjadřoval posuny cenových hladin. Upozorňoval přitom, že deformace měnového kurzu vedou k tomu, že kurz je ve svých dopadech do financí podniku „nastavován“ různými dotacemi a odvody, což má za následek, že podniky nejsou schopny rozlišit, co patří k úpravám měnového kurzu a co k úpravám cenových relací. Bylo podle něj třeba také počítat s tím, že každá vnitřní nerovnováha se bude přelévat do nerovnováhy vnější a bude oslabovat či dokonce zcela znemožňovat zavedení konvertibility koruny. Přitom upozorňoval, že vývoj československé ekonomiky byl v poslední době charakterizován nerovnovážnými tendencemi a že faktorům, které je způsobují, nebyla dosud věnována odpovídající pozornost a řešení různých nerovnovážných situací tak probíhalo ad hoc, izolovaně a jen s dílčími výsledky (1988, s. 1021). Proto zdůrazňoval, že je třeba analyzovat příčiny nerovnovážných stavů, zejména pokud jde o převahu poptávky nad nabídkou na spotřebním trhu, ať již v důsledku selhávání systému měnové regulace či v souvislosti s nízkou adaptabilitou výrobních programů podniků a s neplněním jejich kvalitativních ukazatelů. To se podle jeho názoru nutně muselo promítnout do nerovnováhy v oblasti vnějších vztahů, jejíž překonání bylo označeno za hlavní prioritu hospodářské politiky v 80. letech.

Aplikace názorů na měnový kurz, peníze a měnovou politiku při návrzích na řešení vybraných problémů po roce 1989

Při řešení otázek týkajících se nastavení a vývoje měnového kurzu zůstal F. Vencovský i v nových podmínkách věren svému přístupu vycházejícímu z Englišovy metodologie. Stejně jako v předcházejícím období zdůrazňoval, že nastavení resp. ovlivňování úrovně měnového kurzu nemůže být pouze záležitostí měnové politiky. Možnosti centrální banky v oblasti kurzové politiky považoval za omezené na pouhé krátkodobé tlumení kurzových výkyvů, neboť měnový kurz chápal jako cenu, která se stanovuje na devizovém trhu a je výsledkem střetávání domácí a zahraniční ekonomické situace projevující se ve struktuře nabídky deviz a poptávky po devizách. Úzce souvisí jak s výkonností ekonomiky a s jejím uplatněním v rámci mezinárodní dělby práce, tak i s vývojem na ostatních trzích, neboť devizový trh je propojen se všemi ostatními prvky tržního systému, s trhy zboží a služeb, kapitálu a práce. Nerovnováha na některém z těchto trhů nemůže zůstat bez vlivu na vývoj na devizovém trhu a naopak. Kritizoval také to, že někteří ekonomové a teoretici pracovali s měnovým kurzem převážně jen jako s makroekonomickou veličinou, přičemž opomíjeli, že úzce souvisí s chováním hospodářských subjektů na mikroekonomické úrovni a že všechny prvky tržního systému jsou navzájem propojeny (1998b).

Již po dvou letech fungování samostatné české měny zdůrazňoval, že je třeba věnovat pozornost stávajícímu podhodnocení koruny, které spolu s vysokým úrokovým diferencíalem vedlo k silnému přílivu zahraničního kapitálu a ke značné nerov-

nováže na finančním účtu platební bilance. Šlo mu především o to, aby se zabránilo přílivu kapitálu, který měl spekulativní charakter. Zde viděl dvě cesty: buď na základě změny kurzu, nebo prostřednictvím regulace v oblasti přílivu zahraničního kapitálu. On sám byl stoupencem tržního přístupu, tj. cesty přes měnový kurz. Připouštěl možnost „promyšlené, postupné etapové revalvace,“ (1995b) a to i přesto, že si uvědomoval, že podhodnocený kurz změkčuje tvrdost konkurenčního prostředí pro domácí subjekty na zahraničních trzích. To akceptoval pro počátky transformace ekonomiky, s odstupem času však viděl v podhodnoceném fixním kurzu spíše protekcionistické opatření, které konzervuje stávající strukturu průmyslu a nevytváří dostatečný tlak na její přizpůsobení situaci na světových trzích a na zvyšování její efektivity.

Politiku fixního a podhodnoceného nominálního kurzu jako „nominální kotvy“ akceptoval jako vhodnou pouze pro počátek transformačního procesu a pro její potřebné proexportní působení v tomto období. S odstupem pěti let ji však považoval za naprosto nevhodnou, bránil tomu, aby se měnový kurz stal faktorem napomáhajícím nastolování rovnováhy na devizovém trhu, a uchovával měnový kurz jako nástroj strukturální a nikoli měnové politiky. Proto nemohl být spokojen s novým devizovým zákonem z roku 1995, který sice uvolnil pohyby na straně devizové nabídky a poptávky po devizách, a to značně nad rámec článku VIII Dohody o MMF, na druhé straně však nebyly v souvislosti s ním zohledněny otázky spojené s hledáním adekvátní kurzové politiky, rovnovážného měnového kurzu a jeho nastavení. Zásadně nesouhlasil s pojetím, které ztotožňovalo zrealnění kurzu s postupným přibližováním kurzu vypočteného na bázi parity kupní síly k jeho nominální úrovni, neboli se snižováním hodnoty koeficientu ERDI. Teorii parity kupní síly, na níž byl tento přístup založen, považoval za nevhodné východisko pro úvahy o měnovém kurzu v ekonomice, kde „měnový kurz má být integrální součástí celkového tržního systému a jako takový působit k celkové rovnováze“ (1996a). V tržní ekonomice lze „jako nadhodnocený nebo podhodnocený měnový kurz kvantifikovat jen takový kurz, který je nad nebo pod hranicí rovnováhy, nikoliv nad nebo pod mírou parity kupních sil.“ (1996a) Stávající měnový kurz považoval za nerovnovážný, a to jak z hlediska vývoje salda, tak i z hlediska vývoje struktury platební bilance.

V reakci na měnový otřes, kterým prošla česká koruna v květnu 1997, a zejména pak na následný propad koruny v listopadu téhož roku, se silně ohrazoval proti názoru, že byl spojen s politickou krizí. Tento pohled považoval za příliš povrchní. Připouštěl, že zvraty na politické scéně vyvolaly u zahraničních investorů nedůvěru ve schopnost vlády řádně spravovat ekonomiku země a působily i na odliv zahraničního kapitálu. Byl však přesvědčen o tom, že základní příčiny silných tlaků na depreciaci koruny tkvějí v ekonomice. S odstupem času, rok po uvolnění měnového kurzu, pak se značným zadostiučiněním konstatoval, že se podařilo překonat představy o kurzu jako o jakési snadno zvládnutelné a manipulovatelné veličině, jako o instrumentu, jímž lze působit v linii určitých přání centra a jehož pohybu se pak „přizpůsobí ostatní peněžní a reálné procesy v ekonomice.“ (1998a) Při té příležitosti opětovně zdůrazňoval, že měnový kurz není propojen pouze s cenami zboží a služeb, které jsou obchodovány se zahraničím, ale i s cenami kapitálu ve všech jeho formách a strukturách a že hlavním

měnovým faktorem není saldo platební bilance, ale její struktura a tendence jejího vývoje (1998b).

Proto odmítal teze o „ufinancovatelnosti“ schodku běžného účtu platební bilance přílivem zahraničního kapitálu a připomínal, že v důsledku vyššího úrokového diferenciálu k nám proudí především krátkodobý spekulativní kapitál, který může být z hlediska kurzové stability značně riskantní. Dlouhodobé a stabilní zhodnocování koruny nebylo podle jeho názoru možné zajistit prostřednictvím kurzové politiky či snahami o snížení inflačního resp. úrokového diferenciálu. Základní faktor spatřoval v překonávání rozdílů v efektivnosti výroby v ČR a v předních zemích EU, které označil jako snižování „výkonnostního diferenciálu“. To ale již nepovažoval za záležitost měnové politiky, od níž podle jeho názoru nebylo možné žádat více než snahu o stabilizaci kupní síly koruny, což samo o sobě považoval za značně obtížný úkol. Apeloval na realizaci takové vládní hospodářské politiky, která by svým daňovým, subvenčním, celním a garančním působením, odpisovou politikou apod. z jedné strany vykonávala tlak na výkonnost podniku a z druhé strany zvyšovala motivaci pro modernizaci výroby a pro růst její konkurenční schopnosti. S tím spojoval i požadavek na dokončení legislativních opatření, která by umožňovala vytvářet tvrdé finanční podmínky srovnatelné s vyspělými zeměmi. Proto se domníval, že dlouhodobý trend vývoje měnového kurzu koruny „je a zůstane devalvační.“ (1998e)

Pozdější posilování koruny chápal jako důsledek vysokého přebytku kapitálových převodů na finančním účtu platební bilance, které způsobovaly přebytek celkových devizových příjmů nad výdaji, přičemž hlavním devizovým zdrojem byl příliv přímých zahraničních investic spojený zejména s privatizací bank a velkých podniků. V souvislosti s tím zdůrazňoval, že má-li být zachován systém volného devizového trhu, pak není v silách vlády či ČNB, aby trend posilování koruny zvrátily.

V oblasti měnové politiky plně akceptoval dlouhodobou orientaci ČNB na snižování inflace a na stabilizaci kupní síly koruny. Současně s tím však připomínal, že se „po překonání inflačního výkyvu z přelomu 80. a 90. let potvrzuje, že na zvládnutí cenové stability samotná činnost – aktivita centrálních bank – nestačí a že zde současně působí řada dalších faktorů, které nejsou přímo ovlivnitelné centrální bankou“ (1996b). Tyto faktory, zpravidla označované jako endogenní, působí podle něj v různých zemích s různou intenzitou a mají za následek výraznou diferenciaci v praxi měnových politik, která je také odrazem změn v teoretických názorech na peníze a na peněžní politiku. Proto se v diskusích, které provázely zavedení cílování inflace, postavil zcela jednoznačně za rozhodnutí bankovní rady. Proti pochybnostem o vhodnosti či únosnosti zavedení nového typu měnové politiky namítal, že od 80. let dochází k rozsáhlé liberalizaci mezinárodních kapitálových pohybů a s ní spojené globalizaci finančních trhů, která nemůže zůstat bez vlivu na emisní činnost centrálních bank a kterou je třeba v jejich měnové politice zohledňovat. Opětovně zdůrazňoval, že soustředování hlavní pozornosti centrálních bank na vývoj množství národních peněz a na jejich řízení selhává a že centrální banky ve stále větším množství zemí hledají takové metody řízení a koncipování měnové politiky, které jsou spojeny s aktivnějším přístupem k vývoji situace na peněžních a devizových trzích (1998c).

Zavedení cílování inflace považoval nejen za zásadní změnu v provádění měnové politiky, ale i za přechod k nové měnové politické strategii, „jejíž podstatou je stanovení určité míry inflace jako prioritního – a lze říci bez nadsázky, že výlučného cíle této politiky,“ přičemž se centrální banka „vědomě“ spokojuje s cílem, který si vytkla (1998d). To znamenalo opuštění názoru, proti němuž nejednou v minulosti vystupoval, že „měnovými opatřeními lze například krátkodobě urychlit hospodářský růst, zvyšovat zaměstnanost, usnadnit rozpočtovou rovnováhu atd.“ (1998d) Snižování inflace považoval za parametr, který musí respektovat vládní, podnikové, bankovní a další kalkulace a který se stává důležitým předpokladem pro dosahování dlouhodobé rovnováhy a hospodářského růstu. Další pozitivum spatřoval v tom, že stanovení inflačního cíle v podobě čisté inflace znamená redukci na takový typ inflace, který je ovlivnitelný vlastním instrumentáři centrální banky a nezahrnuje vlivy působící na vývoj cenové hladiny např. v důsledku změn cenových deregulací, vládních zásahů do tvorby cen, nepřímých daní, cenových šoků apod., které jsou mimo kompetence centrální banky. Vysoce pozitivně hodnotil i skutečnost, že jde o strategii, která jasně upřednostňuje dlouhodobé zájmy před krátkodobými. Kromě toho oceňoval, že zavedením nové formy měnové politiky se ČNB přiblížila trendu, který začal převládat v zemích Evropské unie a o němž předpokládal, že se stane jedním ze základních předpokladů fungování jednotné evropské měny.

Vzhledem k tomu, že se vyjadřoval ke všem stěžejním otázkám vývoje měnové politiky, nemohl zůstat stranou ani při diskusích týkajících se postavení ČNB. Tyto diskuse byly rozpoutány jako reakce na hospodářský pokles v letech 1997–1999, který byl nezdárka považován za důsledek příliš razantního restriktivního postupu ČNB. K tomu zaujal zcela nekompromisní postoj. Diskusi připisoval přesvědčení účastníků o tom, že „je možno legislativně vytvořit takovou úpravu postavení ČNB, aby byla fixována určitá strategie nebo provádění měnové politiky,“ a zdůrazňoval, že „zkušenosti z řízení moderních centrálních bank nebo peněžních institucí ukazují, že zákonem nelze takovou fixaci, zakotvit nebo ji i systémově předurčit.“ (2000c) Při jakékoli formulaci takového zákona podle jeho názoru platí a bude vždy platit, že strategie a způsob provádění měnové politiky se mohou měnit v závislosti na názorech managementu, na jeho odbornosti a zkušenostech, a to při jakékoliv systémové úpravě.

Za velice povrchní považoval i požadavek, aby byla legislativně formou zákona uložena centrální bance odpovědnost za stabilitu cen. V souvislosti s tím znovu akcentoval své přesvědčení, že naplňování tohoto požadavku „je mimo možnosti samotné centrální banky.“ (2000c) Přitom opětovně upozorňoval na vlivy monopolních cen, na požadavky odborářů na zvyšování mezd, na nepredikovatelný vývoj cen na světových trzích, na daňovou politiku a v neposlední řadě i na krytí propadů v rentabilně podniku (včetně privatizovaných bank) na základě státních intervencí, které stojí mimo jakoukoli kompetenci centrální banky.

Kritiku, že ČNB omezením toku peněz do ekonomiky značně utlumila domácí poptávku, takže převis nabídky vedl k natolik silnému poklesu inflace, že se začalo hovořit o deflaci a o hrozbě „deflační pasti,“ označil za naprosto chybnou diagnózu, z níž vycházela sice jednoznačná a relativně jednoduchá, avšak stejně chybná navrho-

vaná nápravná opatření, podle nichž měnová politika měla být směřována tak, aby zvyšováním růstu množství peněz v ekonomice pomohla překonat stávající disproporci mezi nabídkou a poptávkou. Přitom se předpokládalo, že s tím spojené nebezpečí zvýšení míry inflace bude více než vyváženo oživením agregátní poptávky a odsud i výroby a zaměstnanosti. Na těchto návrzích ho zarážela výchozí představa, že poptávka je pouze záležitostí množství peněz v ekonomice. To považoval za důsledek přehlížení skutečnosti, že peníze sice představují kupní sílu, ta však má svůj zdroj nikoli v tiskárně bankovek či v úvěrových dluhopisech centrální banky, ale „v podnikové aktivitě, konkrétně v peněžních důchodech, které mají formu mezd, zisků, úroků nebo jiného podílu na společenském bohatství“ (2000c). Phillipsovu křivku, z níž tato doporučení vycházela, označil F. Vencovský za „kontroverzní, už omšelou a pro hospodářskou politiku prakticky nepoužitelnou“ (1999).

Formální pojetí vztahu mezi produktem a množstvím peněz považoval za pozůstatek zjednodušeně interpretované kvantitativní teorie peněz, který nezohledňuje souvislost mezi penězi a jejich funkční strukturou neboli vztah peněžních operací k tvorbě a užití společenského důchodu. Proto zdůrazňoval: „Přehlíží se, že proti společenskému produktu, in natura‘ nestojí množství peněz v zemi, tedy různé konstrukce ‚M‘, ale společenský důchod ‚in pecunia‘. ... Měnová politika nemůže tento základní stav přehlížet, musí ho respektovat, ale nemůže ho ‚napravit‘ svou emisní politikou“ (1999). Ostře se ohradil také proti označování stávající situace termínem deflace. Tu je podle jeho názoru třeba spojovat s růstem kupní síly peněžní jednotky, a to jak vnitřní, tak i vnější, což však neodpovídalo ani očekávání hospodářských subjektů, ani předpokládanému vývoji měnového kurzu. Kromě toho nebylo v ČR možné – především vzhledem k růstu veřejného zadlužování – počítat s pokračováním dezinflačního procesu, ale spíše naopak s působením tradičních inflačních faktorů.

Závěrem

Připomenout pět let od smrti F. Vencovského nebylo možné bez vzpomínky na K. Engliše, a to tím spíše, že od jeho úmrtí právě uplynulo celé půlstoletí. Díky F. Vencovskému zůstanou jméno a přínos K. Engliše trvale zapsány v dějinách českého ekonomického myšlení. Své místo v nich bezesporu získá i F. Vencovský, a to i přesto, že stávající připomínka vystihuje jeho význam pro českou ekonomickou teorii a historiografii pouze z jednoho, navíc značně omezeného úhlu pohledu.

Literatura

- ENGLIŠ, K. 1995. *Národní hospodářství. Vybrané kapitoly*. Brno: Nadace Universita Masarykiana, 1995. ISBN 85-834-09-X.
- KOČÁRNÍK, I. 1974. *Měnová kritéria v procesu zdokonalení měnového plánování a měnových analýz*. Disertační práce. Praha: Výzkumný ústav finanční a úvěrové soustavy, 1974.
- KODEROVÁ, J. 2011. *František Vencovský. Život a dílo*. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, Praha: 2011. ISBN 978-80-86729-64-0.

- PRŮCHA, V. a kol. 2009. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 2. díl. 1945–1992*. Brno: Doplněk, 2009. ISBN 978-80-7239-228-5.
- TŮMA, Z. 2006. Vzpomínka na Englišova žáka. *Hospodářské noviny*. 2006. Vol. 50, No. 134, s. 10.
- VENCOVSKÝ, F. 1967. Karel Engliš. *Ekonomická revue*. 1967, č. 8.
- VENCOVSKÝ, F. 1968. Konec rektora. *UK časopis University Karlovy*. 8. 10. 1968.
- VENCOVSKÝ, F. 1971. Vývoj bankovníctví v socialistických zemích. *Hlas banky*. 1971, Vol. XVI, No. 19, pp. 319 a 322.
- VENCOVSKÝ, F. 1972. K funkci úvěru a úroku v našem hospodářství. *Finance a úvěr*. 1972, Vol. 22, No. 3, pp. 153–165.
- VENCOVSKÝ, F. 1973. Efektivnost úvěru. *Finance a úvěr*. 1973, Vol. 23, No. 6, pp. 505–517.
- VENCOVSKÝ, F. 1974. K teorii měnových vztahů mezi světovou a národní ekonomikou. *Politická ekonomie*. 1974, Vol. 22, No. 11, pp. 1040–1052.
- VENCOVSKÝ, F. 1977. Devizový monopol. *Politická ekonomie*. 1977, Vol. 25, No. 11, pp. 1032–1041.
- VENCOVSKÝ, F. 1978. Měnová politika v hospodářské politice socialistického státu. *Politická ekonomie*. 1978. Vol. 26, No. 6, pp. 392–485.
- VENCOVSKÝ, F.: 1988. Ekonomické předpoklady volně směnitelné měny. *Politická ekonomie*. 1988, Vol. 36, No. 10, pp. 1006–1014.
- VENCOVSKÝ, F. 1989. Peněžní faktory nerovnovážných tendencí. *Politická ekonomie*. 1989, Vol. 37, No. 9, pp. 1043–1060.
- VENCOVSKÝ, F. 1990a. Englišovo teleologické pojetí národohospodářské vědy. *Politická ekonomie*. 1990, Vol. 38, No. 8, pp. 897–908.
- VENCOVSKÝ, F. 1990b. Rovnovážná funkce tržního a cenového mechanismu v teorii profesora Engliše. *Finance a úvěr*. Vol. 40, No. 6, pp. 366–374.
- VENCOVSKÝ, F. 1991. *Englišova finanční a měnová politika*. Havířov: Petr P. Pavlík, 1991. ISBN 80-85574-03-9.
- VENCOVSKÝ, F. 1993a. Karel Engliš, život a dílo. In ŠMEJKAL, M. (ed.) Významní čeští národohospodáři. *Acta Oeconomica Pragensia*. 1993, Vol. 1, No. 1, pp. 69–106
- VENCOVSKÝ, F. 1993b. *Karel Engliš*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana, 1993. ISBN 80-7028-006-9.
- VENCOVSKÝ, F. 1993c. Prof. dr. Karel Engliš. *Bankovníctví*. 1993, Vol. 1, No. 3, příloha.
- VENCOVSKÝ, F. 1994. *Englišova peněžní teorie a politika*. Institut ekonomie České národní banky, 1994. Výzkumná studie č. 20.
- VENCOVSKÝ, F. 1995a. Englišova praxe měnové a finanční politiky. *Politická ekonomie*. Vol. 43, No. 2, pp. 246–255.
- VENCOVSKÝ, F. 1995b. Revalvace bych se nebál. *Ekonom*. 1995, Vol. 39, No. 6, p. 14.
- VENCOVSKÝ, F. 1996a. Priorita tržní, nebo i jiné rovnováhy. *Ekonom*. 1996, Vol. 40, No. 3, p. 16.
- VENCOVSKÝ, F. 1996b. Různé přístupy, shodný výsledek. *Ekonom*. 1996, Vol. 40, No. 29, p. 16.
- VENCOVSKÝ, F. 1997. *Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948*. Brno: Masarykova Univerzita. 1997. ISBN 80-210-1624-8.
- VENCOVSKÝ, F. 1998a. Pozici koruny vytvářejí střety mezi tendencemi. *Hospodářské noviny*: 1998, Vol. 41, No. 132, p. 5.
- VENCOVSKÝ, F. 1998b. Měnový kurz v pohledu „mikro“ a „makro“. Sborník ze semináře ČSE č. IX. Praha: ČSE, 1998.
- VENCOVSKÝ, F. 1998c. Nejen novou měnovou politikou, ale také strategií. *Hospodářské noviny*. 1998. Vol. 41, No. 45, p. 7.
- VENCOVSKÝ, F. 1998d. K nové měnové strategii ČNB. *Bankovníctví*. 1998 Vol. 6, No. 4, p. 1.
- VENCOVSKÝ, F. 1998e. Centrální banka není tvůrce zázraků. *Ekonom*, 1998. Vol. 42, No. 30, pp. 20–21.
- VENCOVSKÝ, F.; JINDRA, Z. aj. 1999. *Dějiny bankovníctví v českých zemích*. Praha: Bankovní institut. ISBN 80-7265-030-0.

- VENCOVSKÝ, F. 1999. Strašidlo deflace. *Ekonom.* 1999. Vol. 43, No. 34, p. 22.
- VENCOVSKÝ, F. 2000a. Přínos Karla Engliše pro ekonomickou vědu. *Politická ekonomie.* 2000. Vol. 48, No. 4, pp. 451–468.
- VENCOVSKÝ, F. 2000b. Z vědeckého odkazu Karla Engliše k 120. Výročí narození. *Finance a úvěr.* 2000. Vol. 50, No. 7, pp. 430–443.
- VENCOVSKÝ, F. 2000c. Zákon nemůže předurčit koncepci měnové politiky. *Hospodářské noviny.* 3. dubna 2005, Vol. 43, p. 10.
- VENCOVSKÝ, F. 2001. *Měnová politika v české historii.* Praha: ČNB, 2001.
- VENCOVSKÝ, F. 2003. Vzestupy a propady československé koruny. Historie československých měnových poměrů 1918–1992. Praha: Oeconomica, 2003. ISBN 80-245-0497-9.
- VENCOVSKÝ, F., PŮLPÁN, K. aj. 2005. *Dějiny měnových teorií na českém území.* Praha: Oeconomica, 2005. ISBN 80-245-0992-X.
- Za Františkem Vencovským. 2006. Nekrolog výkonné a ediční rady Politické ekonomie a vedení VŠE. *Politická ekonomie.* 2006. Vol. 54, No. 5 pp. I-IV.

FIVE YEARS FROM THE DECEASE OF FRANTIŠEK VENCOVSKÝ

Jitka Koderová, University of Economics, Prague, nám. W. Churchilla 4, CZ – 130 67 Praha 3
(koderova@vse.cz)

Abstract

František Vencovský one of the most prominent Czech economists of the second half of the 20th century died five years ago. He has been valued for his very significant contribution to the historical development of the Czech economic theory, to the historical development of banking, monetary policy etc. Being a friend and follower of Karel Engliš, F. Vencovský applied Engliš's teleological method to the solution of contemporary issues especially in the area of money, exchange rate and monetary policy. In spite of working in different conditions than Engliš (centrally controlled economy) F. Vencovský took this attitude from the very beginning of his scientific life in the sixties and not only after 1989.

Keywords

history of the Czech economic theory, Karel Engliš, monetary policy, exchange rate, money, František Vencovský.

JEL classification

B31